

Հայէպէն Հռովկայ, շատ շատ շուրս օրւան ճամբայ մըն է, եւ Հռովկայէն ալ «մօրեայ գնացիւք», կարելի է խորբերգի ծովքը երթալ, ըստ Սրուանձառանցի, չհիգ օրւան ճամբայ, որ պէտք էր ըլլալ խորբերգի, եւ ոչ թէ տասնեւհինգ օրւան, արծուի թռիչքով:

Ուս Հայեցոյ պատմութիւնն երբեք նպաստաւոր չէ այս կողմէն, Տրուքի ծովքը, խորբերգ փոխադրելու ճամբար: Պահլաւունիք ինչպէս կրնային իրենց թշնամիներու կառավարին մէջ բնակիլ: «Ուրիշ կողմով ալ նկատելու», բացատրութիւնը գտնէ շատ պիտակ կը ձայն ալսչափ իրողութիւններու հանգէպ:

Ընորհալոյ վկայանաութեան քանի մը տողերը եւ մանաւանդ Ընորհալոյ վարուց պատմութիւնը քաղաքականապէս բաւական էին ծով կոչուած փոքրագոյն զղեակին աշխարհագրական դիրքն որոշելու Անտիքի երկրին, Տրուք գաւառին մէջ. բայց որովհետեւ Սրուանձառանցի իր աշխարհագրական ապացոյցներով յայտնապէս հերքել ուղած է այդ աղբիւրները, կարեւոր թէ այս տողերը պէտք էին: Բ.

(Ըստ Լուսինի):



ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ

ՀԻՄՆԱԳԻՈՒԹԻՒՆ ՈՆՏՈՆԵՍ ԲՈՒՐՈՒՄԻՈՒՆԸ

Շատերը փափարեցան գիտնալ Անտոնեան Միւրանութեան հիմնարկէի պատմութիւնը, որոնց փափարը լրացնելու նշանակաւ դիւանական վաւերագրող վրայ հաստատուել օգտաշատ Հանդիպող մէջ հրատարակութեան կու տանք նստեւեալ պատմութիւնը:

Ո.

Միւրանութիւնն իր կանոնէն առած է «Անտոնեան» անուանակոչութիւնը: Իր հիմնադիրներն են Բերիւացի շրջա Հայագիր եղբայրը, Աբրահամ, Յովհաննէս, Միքիմա, Յակոբ, որպէս Վարապոյ վաճառականի Յովսէփեան, որ ծնւ գարուն կէտ Պարսկաստանէն Բերիւ գաղթած է: Աբրահամ եւ իւր եղբայրներն իրենց պատանեկութեան տան ջրղքէն լատին դպրոցները ուսանելով՝ վաճառականութեան մէջ յաւրդած են իրենց Յորը, որով անոնց երիցագունին «Միթթար», մակդիր արուած է, որ մեր պատմիչներէն օմանք թարգմանաբար «Քերեղեկ, աշուանցիկ»: Անոնց հայրենի տունը, որ ի թաղն Էւրոպայիսէ, միւսապատին կերպարան ունէր, որուն մէջ աստուածապաշտ եւ կուսակրան կեանք կը վարէին: Բայց անոնք աւելի աւետարանական

է Այս թաղը մինչեւ ցայսօր պահպան կը կոչուի, որ «Կորթալ» ըսել է:

կենաց կը բաղդային: Քաղցր էր անոնց աշխարհէ բարբոսին հետեանալ եւ ուրիշ հագնէս տուրեւեւ ուով զբաղիլ: Սակայն իրենց այս բազմաձայն իրականացման համար կը պահանջէին այն տանն Ազգիս մէջ կաթողիկէ վանքայրը: Վասն զի Միթթարայ ձեռնարկը չունէր տակաւին իւր հետաւորութիւնը, որով հարկ էր անոնց՝ ուրիշներուն պէս կամ օտարագիր վանաց մէջ իրենաւորիլ եւ կամ նոր միւրանական կարգի ու սկիզբ տալ: Առաջինը ծանր կ'երեւնար իրենց, իսկ երկրորդը թէեւ գոտարին, բայց՝ նախամեծար: Ըստ մը խորհելէ եւ աղօթելէ ետքը՝ իրենց Միքիմա եղբայրն ուխտաւոր երուսաղէմ՝ կը զբիւն, եւ անոր վերադարձին Աստուծոյ զօրացման կ'որոշեն վանայինութեան ձեռք զարեւել Լիբանանու մէջ, որ այն տանն հանգիստ եւ խաղաղ երկիր մըն էր կաթողիկէ իշխանաց կառավարութեան ներքեւ: Եւ որպէս զի Միւրանական կարգաց կատարուող տեղեկի բլան, կ'որոշեն նաեւ որ իրենցմէ երկուքը Յովհաննէս եւ Յակոբ յառաջուց երթան ի Լիբանան Ս. Նիկիէի վանքը՝ սորվելու համար վանականութեան կերպը համբաւաւոր Ղարապի վանահօր ձեռնաց ներքեւ, որ ծննդեամբ Բերիւացի ըլլալով՝ իրենց ծանօթ էր:

Այս որոշումէն վրայ Մուրանեան շրջա եղբայրները Բերիւստի 1707 թուականին Բերիւյ մէջ Ս. Աստուածածնայ Աւետան օրը միւսան հաւանութեամբ ուխտից հրովարեցան աշխարհէ՝ Տիրամոր Կուսին պատկերին առջեւը, խոստանալով «Աստուծոյ» վանականաց նման կանանկան կենաց ապրիլ իրենց երիցագոյն եղբոր գլխաւորութեան ներքեւ, որ այն տանն 44 տարեկան էր:

Մի եւ նոյն տարւան մէջ Բերիւյ Պետրոս անուն առաջնորդը՝ Յովհաննէս Չմիւռնայի Կ. Պոլսոյ Պատրիարքէն գրգռուելով՝ նախկին հալածանքները վերստին կը յարուցանէ Հռովմականաց զէմ, որով շատերը թաղէն ելելով այլեւայլ տեղեր կ'ապաստանին: Աբրահամ եւ Միքիմա հաղել թէ իրենց եղբայրները փախցնելով՝ իրենց եւս գիմցին թագաւորի, իսկ Յովհաննէս եւ անոր ետեւէն Յակոբ՝ փախտեալ Տրապիզոն հասնելով՝ գնացին իրենց դիտած տեղը, որ է Ս. Նիկիէի վանքը, որուն վանահայրը Ղարապի լսելով անոնց խնդիրը՝ մարդատիրութեամբ ընդունեցաւ գնանք եւ խառնեց իր աշակերտաց դասուն մէջ:

Մուրանեանց կամքն էր՝ օր առաջ իրենց բոլոր ինչքը եւ ստացածքը ծախիլ եւ անոնց գնով իրենց մտադրած վանայինութիւնը հոգալ: Մէկ ու կէս տարի Աբրահամ իր Միքիմա եղբորը հետ Բերիւս ձայնէ ետքը՝ ոչինչ կցեալ ընել ժամանակին հոգալուց պատճառաւ՝ ուստի տագնապալից օրերը կամաց կամաց մեղմանալով՝ յաւապի հաւատարիմ մարդու մը իր իրավար կը յանձնէ, եւ իրեն փոխանորդ կը կարգէ զայն: Ինչոյ ալ՝ Միքիմա եղբայրն եւ վաճառքներէն ինչ ինչ հնար առնելով՝ Տրապիզոն կ'իջնայ, ուր վաճառքները Միքիմային յանձնելով՝ Լիբանան Ս. Նիկիէի վանքը կ'իյնէ՝ յայտնելու անոր վանա-

Հօր ինչ որ իր եղբայրներուն հետ խորհած էր առանձին փոխաշինութեան համար, Իրաւայի կը գտնէ Գլարապէի Արքահմու խորհարդը եւ կը հրամայէ տանիլ Եովհաննէս եւ Յակոբ եղբայրները. վասն զի լաւագոյն է, կ'ըսէ, որ անոնք քեզի հետ ըլլան քան թէ մեր քովը կրօնաւորին:

Երեք հարազատները կը սկսին միասին ընկն յորմար տեղ մը գտնելու քերականութեան մէջ եւ կը հասնին մինչեւ Ղոտա գիւղաքաղաքը որ բնակավայրն էր խաղինեան իշխանաց: Սախա մեծ իշխանն խաղինեանց՝ վաճառականութեան առթիւ ծանօթ էր անոնց. ուստի գիտնելով անոր՝ խնդրեցին վաճաշչութեան համար գետին մը իր երկրներուն մէջ:

Քերական Գարոնեաց բնագաւառն է, որուն մէջ օտարազգիներէն անխառն բնակիչ ընդհանուր օրէնք էր, որպէս զի ըլլայ թէ հերոսածք եւ մուրաւթիւնը սարդին ազգերուն մէջ, ինչպէս երբեքն եղած էր Յակովկեան Ասորիներէն օմանց կրօնաւորները համար իրենց մէջ մուտ գտնելովը: Այս օրինաց անաւարձ իշխանը չի կարող ինչորեք ինքնին որոշել, այլ հարկ կը դասէ հարցնել տեղայն Եպիսկոպոսին, որ զինքը կը խրատէ գիտնել Ազգի պատրիարքին որ այն ատեն Յակոբ Ավետիսն էր եւ կը բնակէր Յրապոլայ լեռանց մէջ Խանուպին բաւած տեղը: Գարոնեացը թէ եւ կը վարանէ ինչորոշ տեղի տալ, բայց վարանման պատճառը վերջոյնեւ օրէնքը չէր. վասն զի աղաւաւորաց ուղղափառութիւնը արդէն շատ աւելցնելով միջակայած էր, այլ օտար իրաւունքութիւն էր որ սղալաւ, լեռուաւ եւ ծիփաւ. օտարները բնականաբար հետեւին պիտի ընդունէին: Բայց քի վերջը ականածելով Սախա իշխանէն, որ աղաւաւորաց պաշտպան կը կանգնէր, համեցաւ կատարել անոնց խնդրը արտօնելով շնորհել քերականու մօտ տեղ մը:

Խաղինեանց Ընդիշխան գետին մօտ ալ կալուածներ ունէին եւ անոնց մէջ ծովեզերքն քիչ մը հեռու ըլլան մը վրայ տասի մը. Սախա իշխանը համեցաւ Մուրատեանց ալ այս տնակը, որ իբրեւ պարգեւ ընդունելով եւ փոխան երախտեաց շնորհակալութիւններ մատուցանելով միկնեցան իշխանէն եւ գաղտնի մասն իրենց փոքրիկ փառանգութեան մէջ: Այս ամէրը կը պատահէր 1709ին:

Այս յաջողութեան վրայ՝ Մուրատեանց առաջին գործը եղաւ Մինարեց Տրապիզոն կոչել, մասնաւոր թէ Արքահմա անձամբ իրենցով իր հարազատը բերաւ իրենց նորաստացի բնակավայրը, ուր սակաւ ինչ ընդարձակելով եւ փոքրիկ մատուռ մ'ալ շինելով՝ սկսան Ս. Եղիսէի միաբանից կանոններով կենաց վարել, որուն մէջ Եովհաննէս եւ Յակոբ արդէն լաւ վարձած էին: Արքահման կանախտեալ հազաւութեան շնորհիւ, Բայց ճգնաւորական կենցաղ չէին ուզեր բաւականապէս, այլ Ազգին օգտակար միաբանութիւն մը հաստատել. ուստի ակնկալ եւ պատէին Բերդի խաղաղացման, ուր Ազգն իրաւութեան մէջ էր՝ իրենց անկեղծ պահուն: Եւ արդեամբ իսկ իրենց միաբանական կենաց երկրորդ տարին մեծապէս ուրախացան՝ լսելով Արծիթեան Արքահմա կաթողիկէ Եպիսկոպոսի մը

Բերդի գալուստը, բայց իրենց ուրախութիւնը կարի վաղաճուկ եղաւ, վասն զի այն Եպիսկոպոսը Բերդի տարի մը միայն մնալով Կ. Պոլիս տարուեցաւ եւ բանաւեցաւ. ուստի Աստուծոյ այցելութեան սպասելով՝ երեք տարի եւս մնացին Մուրատեանք հոն՝ ուր որ էին, պարսպելով միշտ անձանց սրբութեան: Այս միջոցին ուրիշ մեծ տաղանայի մ'եւս հանդիպեցան. վասն զի երազայիններն ասպատակութիւն կրելով հազի թէ կրցան մազապուր արծիլ ի քերական եւ ապաստանիլ ի քերական, որ պարտաւորեաց Պատրիարքորանէն, որով բոլորովին թողուեցաւ իրենց առաջին վաճառանքը, որ մինչեւ ցայսօր՝ Աւարդ կը կոչուի ի յիշատակ գուցէ մեր նախահօր Աթթար Արքահման:

Մէկ ու կէս տարի ետքը խաղինեան Սախա իշխանէն Ղոտա գիւղաքաղաքը հրաւիրուեցան, որ՝ փոխառակ Աւարդի շնորհաց տնայն ուրիշ բնակարան մը՝ Ղոտային ստորոցը քերթ՝ կողաւած տեղը. վասն զի բոլոր Գարոնի ապրը կը գլխարկ այլ եւս իրենց վրայ, որ ի սեր Աստուծոյ վշտաց եւ առաքանաց մասնած էին իրենց զիբները:

Բ.

Այս բնակարանը որ ի քերթի, ուր ետքը կանգնուեցաւ առաջին Մինարեան Ռեփիս եւ իրենցով ընդարձակեցաւ, պաշտօնական պարգեւատրութեան ետքը՝ որ յ3 Գարոն 1716, առաջին հինգամսակին մէջ այսպէս կը պատկերացնէ մեզ Է. Գրիգոր Երեսեւեան. «Տեղի բնակութեան նոցա էր, կ'ըսէ, ասուն մը յար եւ նման տանց գիւղականաց որք արդ տեսներն, լայնութիւնն նորա 14 կանգնուի, իսկ երկայնութիւնն կանգուն 20: Իր անի ի մէջ ասն խոհանոց, սեղանատուն եւ խորանիկ մի, այլ եւ փուռն եւ զով վասն իշայ: Ի մեծութան ննչին անը, իսկ յամսուն ի վերայ ծառաց կարմալ էր նոսա տախտա . . .» Ար քեր գարսեւալ իրենց կենաց տարալին վրայ այսպէս՝ «Կերպուր նոցա էր աղաւախին, ոսկ եւ բակլայ եւ բանջար խոտոյ զորս մշակէին կամ երկիրն առանց աշխատանաց մատակարարէր նոցա ըստ օրինակի նախկին անապատաւորաց»: Այս ամէրը կ'ըսէր նա, վասն զի յիշեալ բնակարանը ունէր իր շուրջը պարտեղ բանջարեղանաց, ծառատան եւ Զուր ականակիր» երկրին սուղման համար:

Մուրատեանց այս ամէն շքաւորութիւնը համբերատար կը կրէին՝ անկալ սպասելով Բերդոյ խաղաղութեան, որպէսզի իրենց ընդէջ գնովը կրկնեն իրականացընել վաճաշչութեան խորհուրդը եւ աշակերանքը բնագոյնի, Բայց ասկէ իրենց դիտումն էր նաեւ եկեղեցական կարգին մէջ մտնել եւ հաստատուիչ Հօր օրհնութեամբ առապարեղ իշխել: Ուստի աղերասագիր մը յօրհնելով ուղղեալ առ Ս. Քահանայապետն՝ ստորագրուած պահեցին իրենց ջով՝ առանց թուականի մինչեւ որ հաստատարի մարզ մը գտնուի Հռոմ տանելու:

Քերթի բնակութեան երկրորդ տարին Բերդոյ խաղաղացման լուրը կը հասնի, եւ Արքահմա կը փութայ հոն իր Եովհաննէս եղբոր ընկերա-

կցութեամբ, հետ տանելով նաեւ պատրաստուած աղերսագիրը, Բերեա թիչ ժամանակահատի մէջ կը յաշդդի իր զորքին աւարտին, եւ վաճառմանց բոլորարգիւնը գանձելով՝ Գրոմանդքին հաշիւները կը կնքէ: Այս պարագաներուն մէջ՝ աղերսագիրը զգիւնու բարեգէպ առէ՛ք մ'ալ կը ներկայանայ, Գրոմանդքին կարգէն Գրիգոր Նիւլլէր անուն հայագրի թահանայ մը Պարսկաստանէն Հռոմ երթալու համար Բերեայէն կ'անցնէր: Երկու հարազատները պատմեցին ինչ որ մինչեւ այն ատեն զորքած էին եւ ինչ որ տակաւին գործելու միտք ունէին: Ամենէն վերջը ի մէջ բերին իրենց աղերսագիրը, որուն վրայ թուականը աւելցնելով՝ յանձնեցին զայն ինչ եւ բարեխառն ինդրեցին որոնց առջեւը պէտքը բլլայ: Եօծարակմ ընդունեցաւ բարեկրօն թահանայն՝ բարեւեր անձանց յանձնարարութիւնը եւ խոստացաւ չինայել ինչ որ կարող էր ընել:

Այս յաշդութեանց վրայ հարկ կ'ըլլար Արքահայու արտօնութեան բաժակն ալ քամել: Եօծանեւ եղբայր կը կնքէ իւր մահկանացու կեանքը Բերեայ մէջ՝ ի սուգ եւ ի արտօնութիւն համակելով իւր հարազատը, որուն յաղթականորութենէն ետքը՝ այլ եւս չուղեց հոն ուշանալ, այլ շանաց փութով դառնալ իւր եղբայրը քով՝ քննոցմով միւխթարուելու եւ կամ միասին որբալու համար: Տրապիզիտ հասնելով հոն գտաւ դարձեալ հայագրի Գրոմանդքին եւ հետը նորէն խոսակցելէ ետքը գէպ ի քրէյմ մննեցաւ:

Արքահայու յեղաշարժ մէն միայնաւ վերագործը վրդովեց Մինտին եւ Եօծորին հանդարտութիւնը: Արքահայմ յայտնեց այն ատեն ինչ որ չէր կրնար ծածկել, եւ իւր արատաւը անոնց արատաւաց հետ խառնելով՝ իրենց հարազատին վաղաջայտ մահուան վրայ՝ ուղեց միւխթարուիլ եւ միւխթարել նաեւ իւր եղբայրները պատմելով իւր ճանապարհորդութեան մանրամասնութիւնը եւ աղերսագրոյն գէպը:

Բայց Աստուած չուտով լեցուց Եօծանեւին թիւը, վասն զի թիւը որ ետքը նորակալով՝ Միաբանութիւնը ունեցաւ իւր առաջին աշակերտը՝ ժամագործ Գեորգեան Անտոնը, որ Բերեայէն գալով գտասկեցաւ Մուրատեան եղբայրը:

Գ.

Վերոյիշեալ աղերսագրով մեր չորեքին նախահայրերը Ս. Քահանայապետէն նախ կը խնդրէին վանք եւ եկեղեցի շինելու օրհնութիւնն եւ հրամանը, եւ երկրորդ՝ կրկին յանձնարարական թուղթ, մին՝ ուղղեալ Մարոնեաց Պատրիարքին եւ միւսը՝ տեղւոյն իշխանին որ ուստիս, կ'ըսէին, մեզի տեղ շնորհէ՛լ եւ կը յաւելանէ՝ թէ այս ամենը մեր ծախքովը պիտի շինուի: Եւ կը վերջացնեն այսպէս՝ «Գարձեալ զայլ միւս մնացեալ հարկաւոր բանն Պատրի Գրիգորին Յովմիկեան յաղհէն Հայոց եւ ի գաւառէն Դարիթիւանայ ի գիւղէն Ճահկույ, նա Երանութեանդ քո պատմեցին, զի նա տեղս էր եւ իմացաւ եւ ապա եհաւ ի սուրբ թաղաքն Հռոմայ սակի իւրջ հարկաւորութեան, եւ կը ստորագրեն այսպէս: «Անարժան

ծառայք Մուրատայ Որդիք Արքահայմ, Եօծանեւ, Մինաս, Եօծոր, իսկ աղերսագրոյն թուականն էր «Գրեցա ի թաղաքն Հալապ, Հռոմայտէ Մահլէն թիւի Փրկչին չաքը»:

Ողբեա ծԱ Քահանայապետը հայագրի Գրոմանդքին թահանային ձեռքէն ընդունելով այս աղերսագիրը՝ կը յանձնէ զայն Պրոպագանդայի գիւնին, որուն ժողովքին կը պատկանի այս կարգի գործոց քննութիւնը: Հազիւ թէ 19 Յունիս 1719ին Պրոպագանդայի ժողովքը կը գումարուի՝ խնդրոյս վրայ խորհելու համար, բայց որոշուով թիւն մը չի արուի, այլ միայն տեղեկութիւն կը խնդրուի, կ'ըսեն, վերոյիշեալ Գրոմանդքին աղերսագրուաց հանգամանքներուն եւ անոնց խորհրդաւոր խօսքերուն վրայ: Եւ որովհետեւ Գրոմանդքին թահանայն հեռացած էր այն ատեն Հռոմէն եւ Վիէթ երկրայ կը բնակէր, Պրոպագանդայի քարտուղարը նոյն ատարայ Յունիս 27ին ի գիմաց ժողովոյն գրելով՝ յիշեալ ծանօթութիւնները կը խնդրէ: Բայեաց նախանձաւոր թահանայն կ'երեւալ որ թախանձած ըլլայ զորքը փութացնելը. վասն զի քարտուղարը իւր գիրը կը կնքէ այսպէս: — «Հայրութիւն ձեր, կ'ըսէ, որ առաւ Ս. Ժողովը իրազեկ ընէ այս զորքոյն վրայ, որպէս զի կարող ըլլայ որոշուով թիւն մը առլ, եւ փափաքիդ համաձայն փութով պատասխանել աղերսագրու շնորհ եղբայրներուն:» — Այս գիրը 23 Յունիսին ընդունելով թահանայն՝ անմիջապէս երկու օր ետքը՝ կը փութայ պատասխանել այսպէս: — «Իր խնդրէր որ ես լիովն ծանօթութիւն թախ, այսինքն բացատրու թիւններ առ Ս. Քահանայապետն ուղղեալ թղթոյն վրայ, որ Բերեայէն եւ կամ Տրապիզիտ զբեցին Մուրատեան չարս եղբայրները, որոնք աստուանային պաշտաման համար գեղեցիկ խորհուրդներ ունին, որոնց Աստուած շնորհէ կար եւ զօրութիւն: Եւ որովհետեւ ես ձեր ծառայէն հեռու ըլլալով՝ չեմ կրնար անհանգիստ ընել զձեզ պատմելով այն ատենուան բոլոր գէպքերը, ուստի պիտի գոհանամ զբերով միայն ինչ որ եակուի եւ, որպէս զի կարենաք գիւրաւ վերահայտ ըլլալ մնաց այն չորս եղբայրներուն: Անոնց ետեւէն թարգմանօրէն կ'օրինակէ նաեւ անոնց աղերսագիրը եւ խորհրդաւոր խօսքերը, որ ուրիշ բան չէին բովանդակեր, եթէ ոչ կղերիկոսական եւ աւաքելական շաղկին մէջ հաստատել իրենց միաբանութիւնը:

Դայն ատարայ Օգոստոս 27ին Պրոպագանդայի մէջ ուրիշ ժողով մ'ալ գումարուեցաւ, որուն մէջ կարգադրուեցաւ Նիւլլէրի նամակը. բայց այս անգամ եւս չուղեց ժողովոյն որոշուով թիւն մը յանգիլ, միայն առօր համար հարցուի նախ, բառեւ: Եսէ, Հռոմայ մէջ գտնուող Մարոնեաց կարծիքը: Նախմտին, Մարոնեաց նշանաւոր անձը, այն ատեն Հռոմ կը գտնուէր, ինչպէս նաեւ Հայր Ճիպրայիլ Հալապ, ընկեր Վարապաի ի Նիքանան: Ամեն Մարոնեաց հասարակ իւր Նիքանանու մէջ օտարազգեաց հետ խառն բնութեան երկիւղը, ինչպէս ըլլալ յիշեցինք, անոր համար ասոնց կարծիքն ալ

Վայն աղերսագրոյս բնագիրը Պրոպագանդայի գիւնին մէջ մնելու ցարք կ'ալ ու կը մնայ:

տարրեր զգտնուեցաւ, որուն վրայ կ'աւելցնեն նաեւ թէ հնար է իրաւասութեան շփոթութիւն մը ծագելու Լայոյն եւ Մարոնեաց մէջ, հանգերմ այսու, կ'ըսեն, աղբորակուաց հայեանքը չէ անընդունելի, միայն թէ անոնք ալ յանձն առնուան հաւատայ գաւառութիւն տալ մեր Պատրիարքին տալենւ։ Եւ ամենէն ետք ալ վրայ կը բերեն թէ օգտակարագոյն կ'երեւայ իրենց՝ փոխանակ Լայ վանականութեան՝ վարդապետական զգրոց մը հաստատել Լիբանան Արեւելեան ազգաց պիտոյից համար։

Այս առաջարկն ալ քննուեցաւ 8 Մարտ 1720 ին գումարուած ժողովոյն մէջ եւ ըստ այսմ գրել որոշուեցաւ Մարոնի Պատրիարքին եւ անոր կարծիքը խնդրել, ինչպէս աղջեամբ ալ օրը օրին թելեզ ժողովոյն նախագահ կարգինալը։ Դամակին իրեղբորութեան համեմատ՝ պատրիարքը կոչելով Մուրատեան եղբայրները պիտի հարցընէր թէ կ'ուզե՞ն արեւօք առաջարկեալ զպրոցին կառուցման համար հանգանակել այն դրամը՝ զոր իրենք վանաշինութեան համար պատրաստած էին, որպէս զի հանգանակութեան չափին համեմատ իրաւունք ունենան հայազգի աշակերտները պահել կառուցանելի զպրոցին մէջ։ Բայց մենք գաւառներ մեր պատմութեան եւ տեսնենք այն գործերը որ Լիբանանու մէջ կը կատարէին Մուրատեան եղբայրները։

Պ.

1720 ին սկիւրը Բերիայէն Բրէյժ՝ լուր կը հասնի թէ Արծիւեան Աբրահամ Եպիսկոպոսն երկրորդ անգամ ըլլալով՝ առաջնորդական պաշտօնի Բերիա եկած է. փութաց Աբրահամ՝ մեր նախահայրն ի Բերիա հնար տանելով Յակոբը, զոր ընծայելով խոտովանող Եպիսկոպոսի՝ քահանայական ձեռնադրութիւն խնդրեց իւր Բենիամինին համար. բայց հարկադրեցաւ այն տառն ինքն ալ սարկաւագութեան ձեռնադրութիւն առնուլ։ Ուստի 5 Յունիս 1720 ին Պէնակոստէի օրը Սբրցը Բառանից Եկեղեցւոյն մէջ Յակոբ՝ քահանայ, եւ Աբրահամ՝ սարկաւագ ձեռնադրուեցան։ Յետոյ փութացին անյապաղ գէպ Լիբանան եւ Բրէյժ հասնելուն՝ զիմաւորեցին զանոնք Մինաս եւ Անտոն, եւ միասին փառք տուին Աստուծոյ։

Եակոբ եւ Աբրահամ ճամբու յղնութենէն չկախօքուած՝ պարտ համարեցան ներկայանալ Մարոնի պատրիարքին, որպէս զի առած կարգերին յայտնելէ ետքը՝ տեղեկութիւն ալ տան աղբրապրոցն վրայ, զոր երկու տարի առաջ Հոռոմ զրկած էին։ Գոհուելէամբ հաւանեցաւ պատրիարքը այս ամենէն եւ քաջարկելով քոհնեց զանոնք եւ անոնց գործերը, որով մեր նախահայրերը խնդութեամբ մկնիւով անկէ՝ սկսան համարձակ նոր կառուածներ զանել եւ իրենց երկրորդ ընդարձակել։ Մի եւ նոյն տարւան մէջ երբեք մուրհակ գրուած եւ, նոյնչափ եւ աւելի յալըր տարւան մէջ. մտնաւալք թէ Երկրորդ տարւան մէջ սկսան վանաշինութեան ալ ձեռք զարնել, որուն համար Սախու իշխան խոտացած էր իւր եղբորորդիներն ալ հանգանակութեան յորդակել, որով մէկ մուրհակի

մէջ բովանդակեց իր եւ անոնց պարգեւատուութիւնը, եւ մուրհակին պատճենն է այս. — «Թղթոյս գրութեան նպատակն այն է որ՝ մեր հրամանաւորներն եւ նորհեցիք չէ. Եակոբն եւ Տէրպրու Աբրահամ, Մինաս եւ Անտոնն որ են Բերիայ աղապարհներէն, որպէս զի իրենց Ազգին համար վանք մը շինեն, որոնք Հոռոմեական Եկեղեցւոյ Սբրցն Պետրոսի հնազանդութեան ներքեւ են։ Եւ յիշատակ բրինջ անոնց Դասա գիւղին սօսորդը Բրէյյին մէջ գտնուած թիֆենիները, որթերը եւ տունները, որ մեր են մեր հաւերէն, եւ ըլլան յիշատակ հաստատուն եւ մնայուն, անվաճառելի եւ անգնելի։ Եւ շինուի միաստան յիշատակուած տեղը, անգործութիւն արուի անոնց ամեն կողմ մեր յարգ եւ պատիւ. վասն զի անոնց օրէնքը մեր օրէնքն է, մեր ինչքը անոնք, եւ անոնց վրայ ինչ որ մեր վրայ։ Տեղւոյն տահմանները գրութեանս մէջ նշանակուած են. ուստի գրեցիքն անոնց այս կտակը ի յիշատակ անմուտաց, որոնց համար կը խնդրենք Աստուծոյն օգնութիւն եւ խնամ։ Գրուեցաւ յամենեան Մարտի 1721. Խաթթար Խալիք, Տարրիզմ Խալիք, Սախու Խալիք, Հէքէլ Խալիք, ՏՏէմ Խալիք, Նոֆէլ Խալիք։»

Իսկ շինութիւնը՝ որ այն տարին եղաւ այսպիսի ինչ էր. — «Արկանելով զհիմունք վանաց, կ'ըսեն մեր պատմիչները, տարին ինմասեղանատուն կամարակալ եւ զամբան եւ ի վերայ սեղանատան սենեակ սակաւ, որպէս եւ մատուռն նուիրելով յանուն Ամենափրկչին Յիսուսի, Շինութեան զբազանց հետունէին նաեւ մերնախահայրերը Արծիւեան Աբրահամ Եպիսկոպոսն ազատելու հորը, որ իր վիճակէն երկրորդ անգամ արքայաւելով՝ տարիէ մ'ի վեր Արեւելեան Տրապիզոն զինաց Առաւուր կողոյն գոյեակին մէջ փախած էր եւ անկէ ալ ետջնաւորութեան մէջ փորձն Տրքէի որ փոխ-Հեկապատս էր Գաղղիոյ ի Տրապիզոն, անոր տունը փոխադրուան։ Եակոբ եւ Աբրահամ տեղեւ եւ փոփոխութիւն Տրապիզոն եւ Բրէյյայ մէջ կ'երթէեւեկէին խոտովանող Եպիսկոպոսին ազատութեան հնարը գտնելու համար, որ բաւական յապաղելով՝ յիշեալ Եպիսկոպոսը Տրապիզոնի մէջ ի քահանա յուլութիւն կոչեց մերնախահայրը Աթթար Աբրահամն ալ, որ 1721 ին Մայիսին մէջ Մեծբրիտան Ս. Միքայէլ Հրէշտակապետ Եկեղեցին քահանայ օծուեցաւ, ընկեր ունենալով Բարսղն երկցու Գէորգ. որդին, որ Աբրահամ Եպիսկոպոսը ձեռնադրութեան տառն իտահակ կոչեց. Հ. Աբրահամ վերադարձին հնար Բրէյժ բերաւ իւր ընկերը, ինչպէս նաեւ Տէր Բարսղը՝ անոր հայրը։

Ե.

Պատրիարքն Մարոնեաց, որ անշուշտ ընդունած էր Պրոպագանդայի Թուղթը, որուն վրայ վեր խօսեցանք, այն զմանքն չինչ կը դպայեն Մուրատեանց, մահաւանդ թէ եւս քան զեւս կը քաջալերէ զանոնք՝ շրջաբերական կոնգրալա յորդորելու իւր ժողովուրդը նպատամատուց ըլլալու անոնց։ Ս'երեւայ որ հանգեցուցած ըլլայ նոյն ինքն Պրոպագանդայն լուեւ։ Մուրատեան խնդիրը. վասն զի տեղ մը խօսք չլսուեցաւ այլ եւս

առաջարկեալ զպրօցին վրայ եւ ոչ ալ խափա-
նարար արգելք մը Մուստաեանց ձեռնարկին: Հոս
պատշաճ կը դատենք շղթաբերականին պատճենը
դնել:

“Աստուածային օրհնութիւնը եւ Հոգւոյն
Արքայ երկնային շնորհքը” որ Սինի վերնատունը
ընտրեալ Առաքեալներուն վրայ իջնելով լեցուց
անոնց սիրտը ինքուրեքեք եւ Տրմուսնոյ իշխոյ
եւ Հանաչի մեր օրհնեալ հօտին եւ ժողովրդեան
վրայ ալ ամենայն առատութեամբ: Եւ առանձինն
մեր եղբոր թեմական եպիսկոպոսին եւ մեր որդիք-
ներուն աստուածախօս քահանաներուն եւ
կղերիկաներուն եւ Ռեխի մանուկներուն եւ
պատուաւոր Էէիթիւրուն եւ ամեն պատուեղ թանաւոր
աշխարհներուն վրայ, որոնք Ղուսայի գիւղը կը
բնակին, եւ ուրիշ ամեն գիւղերէն եւ աւաններէն
որոնք կը լսեն, Տէր Աստուած օրհնէ զանոնք եւ
անոնց զաւակները, եւ պահէ անոնց ինչքերը եւ
ստացունձները ամենայն կտարաբալ օրհնու-
թեամբ: Դպիս ձեզ յայտնելէ ետք թէ մեր
պատուական հայազգի բերիացի որդիները Հ.
Եսայի եւ անոր եղբայրները քահանայ եւ Տիրացու
այս լեռը ապաւինած են իրենց կաթողիկէ հա-
ւաքը պահելու համար, ինչպէս իրենց ուղղափառ
Եպիսկոպոսներէն հաստատուած է թէ՛ միջ միայն
Աստուայ ընդհանուն եւ Առաքելական Եկեղե-
ցւոյն ետեւէն կ’երթան: Ասոնք մաքերին
գրած են աշխարհի զաղարուշներէն հրաժարիլ եւ
աստուածային եկեղեցական գործերով զբաղիլ:
Արդ, որդիք մեր պատուական, ձեր խաղերեան
Էէիթիւր շնորհքն եւ պարգևեցին անոնց Բրեյժ
ժամօթի տեղը, որ իրենց Հայրերուն ժառանգու-
թիւնն է, որպէս զի հոն վանք կ’անդգնեն:
Աստուած ի բարին յաշուէ եւ յաւելու անոնց
բարբիթ եւ արդիւնքը: Չեր սիրայորդոր մտերմու-
թեն եւ եւ հարազատութենէ մեր ուզածն այն է որ
Դուք ընդունիք զանոնք իրելու ձեր եղբայրները ի
Բրեյթոսս եւ Ս. Եկեղեցւոյ մարմինը անդամները,
պապի եւ մեծարանք ընդ ձեր եւ անոնց պատուին
համեմատ, որբմութիւն եւ նպաստ որ ձեզ առա-
տապէս շնորհուած են աստուածային բարու-
թիւններէն: որպէս զի կարող ըլլան Աստուծոյ պաշ-
տաման ամեն բարեմասնութիւնները կտարաբալ եւ
կարող բարի վարքով որսան Պետրոս Առաքելոյն
ուսկանով իրենց ազգայիններէն զարիշներն ալ
Քահանայապետին Քրիստոսի փառախին համար եւ
բերեն զանոնք այս սուրբ լեւան: Մեծ է մեր յայտ որ
անոնց աղօթքով աճիք եւ զորքանոց հօգւոյն ի
մարմնով: Եւ ձեռու ըլլալ ձեզմէ եւ անոնցմէ ամեն
թշուառութիւնաց աղաները եւ արժանի ըլլալ
Դուք անոնց հետ միասին ձեր անսնծով գրուիլ
կենաց գրքին մէջ որ ամենայն յօտարութեամբ ձեզ
համար կը փափակուի: Եւ Աստուծոյ օրհնու-
թիւնը ձեր վրայ ըլլալ ամենայն առաւելութեամբ:
Գրեցաւ 1721 Յուլիոսի մէջ:”

Կնդակին մէջ Եսայի յառաջագաս կ’երեւնայ
իր երբեքային եղբոր հետ եւ քահանայ ըլլալէն
ետքը: Վասն զի ժամանակ մը սարք զինած էր Եսայի,
բայց ետքը իր կէտը խնարհամտութեան յաղ-
թելու մասը՝ Արծիւեան եպիսկոպոսէն անոր համար

առաջնութեան կոնգակ խնդրեց. “Եպիսկոպոս
Աբրահամ, կ’ընէ Հ. Թափայէլ Թոմայեան մեր
պատմագիրը, հաստատեաց զնա (զԱբրահամ՝ նա-
խահայր մեր) մեծաւոր ի վերայ նորազոյն տարեանց
վանոց յամենան նոյնքներին 1721. եւ ապա
առեալ ի նմանէ զօրհնութիւն Հ. Աբրահամ
գարածն ի տեղի իւր ի Բրեյժ:” Խառնով նաեւ
անոնց Մինաս հարազատին վրայ, որ ասիէ ետքը
Եղբայր Մարիոս Կոչուեցաւ, “Էնհաս, կ’ընէ,
յաստեման կղերիկոսութեան, այլ կայ մնաց ի
պարզ եղբայրութեան եւ ի խնարհամտ
հնազանդութեան. Զանայր ընդ Հ. Աբրահամին
տիւ եւ Գիշիթ ի վանս վանս շինելոյ եւ յառաջա-
ցուցանելոյ:” Տնկեց նաեւ այգի եւ ծառատունիկ
Բրեյժայ մօտ՝ զոր “Այգի եղբայր Մարիոսի
կոչեցին:

1721ին վերջը Կ. Պոլսոյ գաղղկական
գեոպանք Արծիւեան եպիսկոպոսին ազատութեան
համար հրովարտակ խնդրած էր բայց Պոլսա Պատ-
րարքին հնադարձութենէ յաղաղած էր փոխել
տալ առաջին եւ երկրորդ հրովարտալը, երրորդին
մէջ ալ երուսաղէմ Ս. Յակոբոյ վանքը երթալու
հրամանը մուծանել: Ուստի այս կնիքոր լուծելու
համար Հ. Եսայի վերջին անգամ ըլլալով Տրա-
պիկիս իշխ, ուր յիշեալ եպիսկոպոսը քաղքին
Հիւպատաներուն 3000 գահեկան պարտական
ցուցնելու հնարքը մտածեց, որով հաւանցուցին
կուսակալը թողուլ զայն ազատ, որպէս զի իւր
պարտքը կարեւնայ հայկայութիւն: Երբ այս յա-
ւաքեցաւ, Հ. Եսայի հատուց անոր պատուութեան
գինը եւ ինչ որ ծախք ըրած էր աքսորանաց մէջ
բերդակալին եւ Պարս Տօրեթ ջով իր անձին եւ
իրեն ծառայողներուն համար, եւ վերջապէս հա-
նելով զայն քաղքէն ծածուկ ճամբով բերաւ ի
Բրեյժ Ապրիլ ամսոյն մէջ 1722:

Ք.

Բրեյժայ շէնքն ընդարձակել հարկ կ’ըլլար
ըստ համեմատութեան թուոյն աշակերտաց եւ
ասպնջականութեան գիմարներուն, թող հիւրանոցն
որ վանքին ջով ունէին: Առաջին շէնքին վրայ
աւելցան նախ այլ եւս վեց սենեակ եւ առելի
կողմէն երկայնածիք սրահ մը եւ փոխանակ մատարան
նոր տաճար մը. Հ. Եսայի, որ 1726ին չեղի՞՞՞ կը
գնառուր իրելու եպիսկոպոսական փոխանորդ, Ար-
ծիւեան եպիսկոպոսէն ի Բրեյժ գրուած հետեւեալ
թուղթը կ’ընդունէր որ կ’ըսէր. “Ասեմ զայս եւ
զու հաստատ, զի յամենայն բոլոր Լիբանան ոչ
գտանի կերպն եւ զեղեցիկութիւն, զոր Յիսուս
պատարասեաց վասն փառաց անուան իւրոյ:” Աեի-
կայ, կ’ըսէր, շէնքին համար որ հաշակեալ էր եւս
եւ Լիբանանու սահմաններէն դուրս, որով ամեն
հայազգի ուխտաւորք Երուսաղէմ երթալու կամ
դառնալու ատեն Լիբանանէն կ’անցնէին եւ յօժա-
րկամ Բրեյժ կ’այցելէին, որոնց վրայ Հ. Գրիգոր
Դերեսեանս կը խօսի այսպէս. “Տեսեալ սոցա ի մէջ
Արաբացւոց վանք մի Հայոց” որը գիտանէ էին լե-
զուին եւ արարողութեան նոցա հանգիսեկն վա-
նացն եւ զի տասն օր, եւ է զի հնգեաստան՝ ըստ բե-
րելոյ տարւոյն, եւ վանքն մատակարարէր նոցա կե-

բախուրս եւ ընկեցեալ երկուս կամ երեք աւուրս ձերարարս, եւ եթէ կամէին լուսնաւ զգգեստս իւր բանոց, տայր նոցա որ ինչ կարեւորն էր ի լուսնոցումն, Բայց զանի մը տարի ետքը, էրր այս երեւելովէիցը երուստակէմայ Գորիգոր Հըրթոյակիրը հռչակեալ պատրիարքին ականջը կը հասնին իւր քեռորդւոյն ձեռքը որ ուխտաւորաց մէջ կը գտնուէր, բանադրանքը հանգրծաւ որդեկեց Բրէյլայոյ այցելուութիւնը, եւ յաջորդ տարին վաճառը լրտեսելու համար խաբարեան Տէր Սարգիս Եպիսկոպոսը զգեց. բայց անկա գալով հոն եւ տեսնելով Բրէյլայոյ բնակաց կառքերի վարքը՝ ոչ միայն ոգւով ապուեցաւ անոնց հետ, այլ եւ երուստակէմ գառնաւով շորին եւ քեռադուստրը Մարիամ եւ անոր կաթնեկեր գաւառը հետը բերաւ: Ինչը մնաց վաճառ, ազգականներն ալ Պաթա գիւղին մօտ տուն մը դրուեցան, զոր Հ. Աբրահամ շըլակայ վայրը եւ ձեռքը գնած էր: Նայն ինքն Եպիսկոպոսը կ'ըսէ. «Հ. Գորիգոր մնաց վաճառ եւ կանայքն եղան ի գիւղը Պաթա եւ կերակուր նոցին երկուսը գնայր առնուտս ի վանուոցն Ժամանակա ինչ, եւ գմանուին մկրտեաց Ամենապատուելի Աբրահամ Եպիսկոպոսն եւ կուէաց զանուն նորին Աբրահամ». ջանդի հայր մանկանն էր ուրացող եւ աստաւեալ:»

Եպիսկոպոսն Միքայաններէն եկաւ բնակիլ Բրէյլայոյ վանքը Բերիայի Ստեփանոս Եպիսկոպոսն ալ՝ Գուտակ ազգատոհմէն, ուր ինն տարի ապրելով մեռաւ ի հոտակի 105 տանց: Երբ սա փափաք յայտնեց՝ երեսուն տարի երուստակէմ լուսնահունութեան պաշտօն վարելէ ետքը մնացած կենակը մերկեններն լքով անցընելու: Գիտնալով անոր ծեբուտի հատուկ վանքին աղքատին կենակը ծանուցին իրեն, եւ յետոյ զնկատելով անոր փափաքանաց որ կ'ըսէր թէ «բաւական են ինքեան եւ կեղեւանը բաղլայեցի զոր միաբանքն ուսեան», առին բերին զայն ի Բրէյլայոյ Նաղարթի Գրանդիսկանաց վանքէն, ուր փախուած էր երուստակէմէ փախելով: Բայ ի հոյ լնգուէ՝ գիտէր սա նաեւ արարացի, ասորի, թուրք եւ լատին լեզուները: Վ

Ի հարկէ Բերիայէն եկողներն աւելի յաճախ պիտի ըլլային: Ասոնց վրայ Հ. Գորիգոր Ներսէսեան եւ Հ. Գովսէփ Ստեփանեան կը գրեն այսպէս. «Յորժամ հրատարակեցաւ թէ Աբրահամ վարդապետն բնակի ի լեռան Լիբանան ամենայն համարձակութեամբ անսխ հոն աներկիւղ ի հակառակորդաց, սկսած գնու առ նա տներն հայածնաւ յամենայն կողմանց, մանաւանդ քահանայք եւ սարկաւորները հայպայ, այսինքն Տէր Մարտիրոս, Տէր Գորգի, Տէր Սիմէոն, Տէր Ստեփան, Տէր Աբրահամ Էփրէն, Տէր Երեմիա վարդապետ, եւ աւագ սարկաւորները Սիմէոն Վարդապետն, Պետրոս Կանաչեան, Գեորգ Էջաշեփեան եւ այլ գպիւրք եւ իշխանք զայնն անդ եւ տեղի ապաստանի գտանելին»:

Լեւոնը արեւոյ այն անձանց վրայ, որոնք իրենց եւ կամ իրենց ծնողաց ուրացութեան պատճառաւ գաղթին, եւ կը պատապարտէին Բրէյլայոյ վանքը հոգման պիտեմբիւ աւելի կամ պակաս տարինէր՝ մերկեններն կերակուրելով: Ասոնցմէ քիչները յառուանէ կը յիշեն մեր պատմաբաններն, որք են

«Բիւրեցի Եսարթեմէն եւ անոր չորս զաւակները Եսկար, Եսկմփ, Գոհար եւ Մարիամ, Սահակ որդի աներոյ Եսարթեմէնեանին հանգրծալ երեք որդւոյք եւ կնաւ, զպիւրահայի կամ Պէլլանդի Եովհաննէս հայր եւ մայր եւ երկու եղբայր նորա, քեստայի այր ոմն Սահակ անուն, Գովսէփ կենարայի, Աւաքել և Պայտեք, Եսկմփ Գամառակայի, Սարգիս Բիւրեցի, Աբգրիմէս Բերիայի եւ մայր նորա Ջորժանա, Գերթիկ Աբրահամ բերիայի, Մայրա Սաւատուր Եւգլիկայի եւ որդի նորա, Գեորգ Բերիայի եւ Սարգիս մուշակաւոր»:

Ի.

Աբրահամ Եպիսկոպոս ստիպուելով մնալ ի Լիբանան Ամենափրկչի նորաշէն վանքը՝ իւր հաւաքական պաշտօնը կը վարէր Հ. Եսկարայ եւ Հ. Սահակայ ձեռքը, որուն համար երկուքն ալ յառախակի վանքէն բացակայ կը գտնուէին: 1727 Սեմեմսէի ամսոյն մէջ Եպիսկոպոսն առ Պրպոս գահադայ կը գրէ. «Առաքմ ես ասորի ուրեք երբեք քահանայ որ ի ծածուկ առ ի այց առնել եւ միւր թար լինել ուղղափառացն Բերիոյ», Բայց հետգհտէ բազմանալով կեղեցեալ պաշտօնեաներն ի Բերիա, ինչպէս վերը տեսանք, խորհուրդ եղաւ վերայիշեալ երկու հայրերն Եւրպա Սաւատուր վարդապետին քովը դրուել, որպէս զի անոր բազմաճնուտ գիտութեան հազարք ըլլան ինչն միւնած պահաւ վարդապետական աստիճանաւ ճորտան Աբրահամ Եպիսկոպոսն, եւ հրոժեշտի ողջնոր տալով վանքին մէջ եղողներուն 1730ին հասան Վենետիկ, ուր էր Սաւատուր վարդապետը, եւ հոն երկու տարի կենալով կը յաշտեցնեն իրենց ուսման փափաքը: Բայց երբ Հռոմէն անցնելով Լիբանան գաւառի կը յօժարուին, Ս. Քահարայապետը՝ որուն ներկայանալու պատիւն ունեցան ուղեց զանոնք Գաղատիա դղիւն: Եսարթեմէմը զամենք քիչնց ալ մեծ էր ուրախութիւնը, վասն զի նոր աշակերտներով բարգաւաճ տեսան վանքն եւ բնագաւառիւ նորանոր շինութիւններով:

Հ. Եսկար վարդապետ Լիբանանէն եկալով Բերիա անցաւ հանգրծալ իւր անբաժան ընկերով, ուր Կուսակալին սիրտը շահելով՝ ոչ միայն Կաթմա զիկից համար ազգային եկեղեցիներէն մէկը ձեռք էգնել յաշտեցաւ եւ համարակի պաշտել աստուծոյն պաշտամունքները, այլ մինչեւ անգամ Արծիւեան Եպիսկոպոսն իւր ամբողջ վերադարձնել, որուն վրայ ի մօտոյ պիտի խառնէ:

Միւրեցեւ Հ. Եսկար քաղաքներն եւ գիւղերը կը շըլէր: Հ. Աբրահամ մենաստանին առանձնութեան մէջ կ'ստրէր: Սեկայն շխարճէր երբեք թէ քարոզութեան փառքէն զուրկ մնացած ըլլայ այն եւ կամ անորան հաւատոյ պայծառութեան: Վասն զի եթէ անոր գործոց հանդէսը մանրաշնորհ խուղութեամբ քննելը, իրաւամբ կը գտնենք զայն հայր հաստաց համանուն Նահապետին նման վկայեալ իւր արդիւնքներէն, վասն զի ոչ միայն կ'ուսուցանէր եւ կը հաստատէր, եւ սփոփէր եւ կը

քարոզեր ամենուն որ այն սրբազայրը կը դիմէին, այլ՝ որ առաւելն է՝ կը Տրաքիանոսէն իւր որդիներն եւ քաղկեդոն ուսմունքներով եւ մարգարէներով կը զինէր զանոնք Բիւիկոսայ կուռոյն դէմ ձակատես- լուս։ «Քարոզող, ինչեւ ի. Թափայէլ Բոմայեանն, զրտնն կենաց եւ անբուն ականք Զանայր ի փրկու- թիւն Տողոսն եւ զայլ բազմապատկէ բարութիւնն եւ շնորհս առնէր կաթողիցոյ,՝ Վր յաւելու դար- ձեալ։ «Զանայր եւ աշխատէր ի շինութիւն եւ ի պայծառութիւն կրօնին եւ յայլ պէտպէս բարեկարգ- զութիւնս վանացն։ Այսպէս ուրեմն Նահատակելով մինչեւ կենաց վերջին շունչը կը փոխուի առ ցան- հասկին իւր Քրիստոս 15 Յուլիս 1738ին 75 տարուան հասակին վրէժ։ Երկու տարի ետքը Միւստա Մուրա- տեանց երրորդ Տաճարոգ Տարապատն ալ կը մեռնի, որուն վանական անունն էր Եղայր Մարկոս, ինչ- պէս վերն բոխը։

Իսկ չորրորդ Մուրատեանն այսինքն Հ. Յա- կոբ վարդապետն որ իւր Հատուն յիշատակով Յով- ռեփեանն ալ կը կոչուի, թէեւ իւր եղբայր մահաւոր- նէն ետքը 12 տարի եւս ապրեցաւ, բայց ոչ միա- բանական այլ հոգեւորական կենեցով. նախ իբրեւ Եպիսկոպոս Բերիոյ եւ ապա իբրեւ Կաթողիկոս Կի- լիկոյ, որով Միաբանութիւն չէր կրնար վայելել, ինչպէս արժանն եւս էր, անոր առաւելն առաւելոր- ճութիւնը։ Բայց որովհետեւ անոր ինամբը Միա- բանութեան վրայէն երբեք չպակասեցան, տարա- դեպ չենք համարիր ուրեմն բովանդակել համառու- տի. ինչ որ գործեց նա իւր Եպիսկոպոսութեան եւ Կաթողիկոսութեան օրերուն մէջ, պարզելով նախ փաբը ի շատէ Բերիոյ եւ անոր սահմանաց եկեղե- յական հանգամանքները։

Ը.

Հ. Յակոբ վարդապետ, ինչպէս արդէն բոխը, յաղիպէր իր Արծիւեան Աբրահամ Եպիսկոպոսը Բերիոս վերադարձնել։ Ըստ այսմ անոր քաղաք մանկն որ 4 Ռեկտեմբեր 1738ին տեղի ունեցաւ, մեծ ցնծութիւն պատճառեց կաթողիկէ ժողովը- դեան, որ խուռն բազմութեամբ անոր զիմացն ել- լելով՝ տարին զայն Ս. Աստուածամայր Եկեղեցին որ վերջին տարիներուն մէջ կաթողիկէից յան- ձնուած էր։ Եպիսկոպոսին հետ եկած էին նաեւ իւր երկու քեռորդիները. զ. Գեորգիս եւ Հ. Գրիգոր Ներսէսեանք, որոնց վրայ յաւելան յետոյ Հ. Ան- տոն Աստուածատուրեան, Հ. Յովսէփ Սեփանեան, Հ. Գեորգը Լաւհեան եւ Հ. Պողոս Սամառեան։ Արծիւեանք՝ Միխիթար Աբրահամ ուղղած թղթոյն մէջ 18 Յուլիս 1741 կը գրէ այսպէս. «Ինչ ի Բերիոս վրէժ կուսական քահանայիւր եւ բուռն Տարաք վրայիկ յայգւով Տեառն, եւ այնպէս բարձրացոյց Տէր զեղիւր Եկեղեցւոյ իւրոյ որպէս եւ կամեցաւ, իսկ մեր Հ. Նիկողայոս՝ Միքոյ, մականունանեանն որ այն ատեն Եփրատոս կը գտնուէր, լեւելով այս ա- մենք ծանուցանել կը փութոյր զանոնք Տայիսին- նեան Պողոս Վարդապետին ի Վնիսեփ 21 Յուլիս 1740ին զերկով այսպէս՝ «Իսկ եթէ Տարցանիցէք վասն հաւատոյ՝ զհամեմատ զարարութենէն Յիսուսի՝ եւ յայսին, յամենայն աւուր 12 պատարաւ լինին յեկեղեցւոյ Ս. Աստուածածնի եւ քարոզ յամե-

նայն կիւրառէի եւ ատին,՝ Այս ամէն յաղիւու- թիւնները համարակեցոյց Բերիացիներն եւս աւելի մեծագոյն գործոց ձեռք զարնել։ Միւսում էր այն ատեն Սայ կաթողիկոսը, զոր պատեհ առիթ առ- նելով Բերիոյ ժողովուրդը՝ իտէճեցան նոյն ինքն Արծիւեան Աբրահամ Եպիսկոպոսը կաթողիկոսա- կան Աթոսը բարձրացնել։ Այս խորհրդին միա- բանած էին Փաբը Հայաստանի, Ատրիքի եւ Եփրա- տոսի մէջ ջրուեալ ժողովուրդը, ինչպէս նաեւ նոյն տեղեաց եւ քրէյմայ վանքին եկեղեցականները։ Հ. Պետրոս Ներսէսեանն որ ընտրութեամբ միաբա- նից Աբրահամ Աթոսարի՝ Ռեխտի հիմնադրին յա- նաբը ընտրուած էր, արդէն Բերիոս էր եւ մի եւ նոյն խորհուրդն ունէր. նոյնն իմացիք նաեւ Մար- գար Մամպոյոյ ընտրեալ Եպիսկոպոսին վրայ ալ որ նոյնպէս Բերիոս կը գտնուէր։

Ընտրութենէ ետքը, որ ընդհանուր հաւա- նութեամբ հաստատուեցաւ, ընտրեալը Բերիոյ Եպիսկոպոսութենէն հրաժարելով՝ Հ. Յակոբ Մա- րատեանը Եպիսկոպոս ձեռնադրեց իւր տեղը, ինչ- պէս նաեւ Հ. Մահալ Տէր-Բաքադեանը Բիւիկոս վրայ եւ Տէր Մարգարէս ալ Մամպոյոյ վրայ։ Այս Եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան ատեն Աբրա- համ նորենտիր կաթողիկոսին աջակցեցան Բերիոյ Մէլեքիա եւ Մարոնեաց Եպիսկոպոսները՝ Մաք- սիմոս եւ Գաբրիէլ։ Դատուն մէջ կը գտնուէին Բերիոյ հրաժարեալ Մէլեքիս Գեորգ Եպիսկոպոսն եւ Իգնատիոս Ապամիոյ Մէլեքիս Եպիսկոպոսը։

1740 Նոյեմբեր 15ին Եպիսկոպոսական հան- դեսին յաղորդեց կաթողիկոսական օժուկեան հանդէսը որ կատարուեցաւ Ս. Աստուածածնայ Եկեղեցին։ Եւ այսպէս Բերիոյ Եպիսկոպոսական վեճակը Անտոնեան Միքաեղեթեանն օգտունելով կը ծնանէր իւր ծոցէն կաթողիկէ Հայոց նուրբա- պետութիւնը յաւերժացնելու համար՝ Ազգիս մէջ եկեղեցական պաշտօնից զատը։

Այս ամէնը կատարուեց ետք՝ նորենտիր Կաթողիկոսը փութաց անամբ Հռոմ երթալ հետ առնելով նորապսակ Սահակ Եպիսկոպոսն եւ Հ. Նիկողայոս Միրոն, որուն փոխանակած էր Եփրա- տոս Հ. Գեորգ Լաւհեան։

Յակոբ Եպիսկոպոս Բերիոս մնաց զրեթե- վեց տարի հոգեւելով իրեն հաւատացեալ ժողու- վուրդը. վասն զի Աստուած հաճոյական երեւցաց զինքը հեղօհեալ երէք Կուսակալայ։ Յետոյ երբ դարձեալ բարբրեցեցաւ հաւանաց հուրը՝ զնաց ապաստանիլ իւր վանքը, ուր գտաւ Սահակ Եպիս- կոպոսին հետ Աբրահամ Կաթողիկոսը, որուն՝ Հռոմէն գառնալէն ետքը՝ անհնար եղած էր լի- բանանեն դուրս բնակիլ, թէեւ քանի մ'ան- զամ փորձած էր ուրիշ տեղ փոխադրուիլ։ Յիբալի նսնմացած էր այս պահուն Ազգին նուի- րապետութիւնը, զոր պնշտի պշնութեամբ ջա- նացած էին պայծառապանքն, այսմ՝ անկիւն մը քաշուած եւ ծածկուած էր. Բայց եւ այնպէս միշտ ի պայծառութեան պահելու համար ջանք, ժամա- նակին ներսածին համեմատ, ամէն ջանք ի գործ կը դրուէր։ Կաթողիկոսը ծեռութեան պատճառաւ որ ըստ օրէ մարմնով կը տկարանար։ Եպիսկոպոսներ Յակոբ եւ Սահակ որսւնցին Աթոսոյն Եպիսկոպոս-

ները բազմազանեցել, որուն համար մեր միաբաններէն երեքը ընտրելով՝ Վաթոյիկոսին առաջինն զանդէս, Հանգեալ ծերունին անոց խորհուրդին եւ Պետրոսեանն, Է. Գովգէի Ստեփանեան, միաբանութեան նախկին եւ ներկայ արքայայրերը, եւ Է. Պողոս Սամանեանն որ փոխանակեց նախնորեալ Եղբայր Ռաֆայէլ Թովմայեանին տեղը՝ որ դպիր էր տակաւին։ Երկուր Եպիսկոպոսին միաբաններ եւ հոգատար հոգւոյն յայտարարութեան համար՝ արժան է հոռոյ յառաջ բերել անոր թղթին մէջ հատուածը, որ ուղղուած է առ Է. Պետրոս Ներսէսեան ի Բերիա 11 Հոկտեմ. 1748ին «Համառօտաբար զեկուցանեմ՝ զի մեղաւորս ընդ Էդգեւոր Տէրն մեր ընտրեցալ զերիս անձնս ապա բառնալոյ զլուծ հոլուապետութեան, մինն հրամանեցք է, միւսն Է. Գովգէին եւ յետոյ Եղբայր Ռաֆայէլն, բայց Եղբայր Ռաֆայէլն ամենեւին մինչեւ զայժմ խաղար ոչ ունի եւ ոչ ասեմք նմա մինչեւ ժամանակն զայցէ այնպէս իմանալ»։

Քրէյմոյ վանաց Եկեղեցւոյն մէջ եպիսկոպոս ձեռնադրեցան տասը 22 Յունիս 1749ին Է. Պետրոս Անթապոլ վրայ, Է. Գովգէի Եդեսիոյ վրայ եւ Է. Պողոս Գրամսկոյի վրայ։ Իսկ Միւրաշեանն որ արքայ ընտրուեցաւ Է. Գրիգոր Ներսէսեան որ նախ հիմնադիր եղաւ վանաց Պէթ-խաշարի ի Սիւրբան եւ ապա վանաց Լուսաւոր շայ որ ի Հռոմ՝։

Եպիսկոպոսաց ձեռնադրութենէն քանի մ'ամիս ետքը՝ Աբրահամ Վաթոյիկոս անդամաւորութեամբ խօթացաւ եւ որ աւուր հիւանդութիւնը իրենք անցուցին 1749 Հոկտեմբեր ամսին առաջին օրը առ Աստուած փոխուելով՝ յուղարկուոր մեծ հանդիսի անոր մարմինը տապանը դրուեցաւ Ամենափրկելի վանաց Եկեղեցւոյն մէջ Ս. Անտոն Աբրայի խորանին հովանւոյն ներքեւ։ Դամբանական ճառով մը պատուեց զայն Երկուր Եպիսկոպոս Բերիոյ, զոր արտասանեց ստուար բազմութեան մ'առջեւ։ Այդ օրերը անցնելէն ետքը՝ վանքին մէջ գտնուող եպիսկոպոսներն եւ քահանայները հետոյ առնելով ինչպէս նաեւ Ալեքիանդր, Բերիոյ եւ Եդիպատոսի ժողովրդեան պատուիրակները՝ ժողով գումարեց Վաթոյիկոսական ընտրութեան համար։ Թուրքացին ժողովականք Աբրահամ յաշար ընտրել նոյն ինքն Բերիոյ եպիսկոպոս Երկուր Պետրոս Բ անուամբ։ Վան զի նախորդ Աբրահամ Պետրոս Ա կը կոչուէր։ Վաթոյիկոսական օծութեան հանգէտը փառք կատարուեցաւ 22 Փետրեմբեր 1749ին Քրէյմոյ Ամենափրկելի վանաց Եկեղեցւոյն մէջ։

Քահանայապետս Բենեդիկտոս ԺԴ 1750 Սեպտեմբեր 23ին զուսմար զիմովքին մէջ կ'ըսէ. «Փղբուն Հայոց եւ Նիւիկիոյ Աբրահամ Պետրոս Պատրիարքը անցեալ տարւոյ Հոկտեմբերին առաջին օրը Ս. Անտոնի կարգէն Միանձնեց Հայոց Յիսուս Փրկիչ վանքին մէջ վախճանելով՝ նոյն վանքին Եկեղեցւոյն մէջ հինգ եպիսկոպոսներ, քահանայք եւ ժողովուրդք ժողովքի զուսմարուեցան եւ միաբան հաւանութեամբ Բերիոյ Եր-

կուր Աբեպիսկոպոսը Պատրիարք ընտրեցին որ կոչեցաւ Պետրոս»։

Երկուր Վաթոյիկոսին առաջին փոխին եղաւ առանձին Վաթոյիկոսարան մը կանգնել, որպէս զի Բերիոյ միաբանները վանական կենցաղ կարենան հանգիստ ապրիլ։ Աւան զի հանգուցեալ Աբրահամ Վաթոյիկոսին ալ այսպիսի կտակ մ'ըրած էր 8 Յունիս 1740ին «Անքն կրօնաւորաց, կ'ըսէ, ոչ կամիմ որ ի յեպիսկոպոսաց համարձակեցի նստիլ ներ վանուցն, եւ ոչ Վաթոյիկոս կամ Պատրիարք, պատճառն այս եւ զի կրօնաւորաց մի արգելեցին ի կանոնապահութենէ իւրեանց. եւ ոչ զք հակառակի բանիս այսովի՝ հակառակ է օրինացն Աստուծոյ եւ մեր Եկեղեցւոյն Վաթոյիկիւն»։

Է. Գրիգոր Ներսէսեան կը պատմէ թէ Ամենապատուելի Երկուր Պատրիարքը իւր նախորդին կտակը կարգալէն ետքը՝ անկողնուէս յարցէ «Մէք եւս կամիմք այլ անդ իմն կառուցանել Պատրիարքարան, եւ այնուհետեւ սկսան օրոնել»։ Գնացին Զուգ Միքայէլ գտունն Շէլի Մուսայիկն եւ Տարուն տունն Շէլի Նովիկոն, ոչ հանձնեան զնոսաւ Ելեալ եկաց ի մէջ Շէլի Մէշէքին եւ ասաց նոցա — Ես ասաց ձեզ գտնուել որ կ'ըլլի Պուզուսմար ձեր յաւիտեանկարս յիշատակ ձեզ. հանձնեալ առ այն Գրեաց Շէլի Մէշէքին հոգաւք հանդերձ վկայեք, եւ յայնմ հետէ սկսան շինել եւ կարգադրել գտնուելն այն տնուան Մուրաշոյ Կուսկի Մարիամայի»։

Չմնաւ փոխադրուած ատեն Երկուր Վաթոյիկոսը եպիսկոպոսներէն զաս հետոյ տարաւ նաեւ Է. Բարսեղ Գրիգորեան եւ Է. Թովմաս Կարապետեանը։ Ցարէ մ'ետքը՝ Է. Բարսեղը Ամսիոյ վրայ եպիսկոպոսացուց վախճանեալ Պետրոս եպիսկոպոսին տեղը։ Է. Գուկոս Աբրահամեանն ալ Գերմանիոյ վրայ վան զի Ստեփանեան Գովգէի եպիսկոպոսն անդարձ Հռոմ մեկնած էր որ ապա ձեռնադրել եղաւ հայապիք քահանայացուաց։

Մարմանութեան կանոններն եւ սահմանադրութիւնները սակաւ ինչ փոփոխութեամբ օրինակուած էին Մարանի Անտոնեան կրօնաւորաց կանոններէն եւ սահմանադրութիւններէն, զորս հաստատուած է Կիւսմոս ԺԱ Քահանայապետը, կ'ըսէ «Կարող են այլք եւս յԱրեւելեան Ազգաց իբրեւ օրինակ եւ արդար կեցոյ ընդունել զկանոնսդ»։ Եւ այն փոփոխութիւնները որ եղան Ազգին եւ արարողութեանց տարբեր հանգամանաց պատճառաւ էին։ Միաբանութիւնն այս կանոններուն համար հաստատութիւն ինչպէս Երկուր Վաթոյիկոսն. ետքը Հռոմը քահանայապետական հաստատութիւնն ալ պիտի ընդհարուէր յառեւ եւ ի գէմն Անտոնեան Միաբանութեանն, Վաթոյիկոսը յօտարակամ ընդունեցաւ այս խնդիրը եւ 1752ին Յունիս 30ին Սիւնհոգոսական ժողով զուսմարելով՝ եպիսկոպոսներով միաբան կնքեց հաստատութեան կոնգալը։ Ասոր վրայ աւելցուց Վաթոյիկոսը ընծայութեան թուղթն ալ՝ զոր Միաբանութենէ ընտրուած փոխանքն ու Հռոմ պիտի տանէր։ Այս կանոնադրերն որ Պրոպագանդայի պիտի մատուցուէր, կցուած էր նաեւ Անտոնեան Կուսմանց կանոնադրութիւնն ալ. որովհետեւ Միաբանութիւնը մտադիր էր այն տանէ կու-

աստուծոյ մին ալ շինութեան, որուն գործադրութիւնը թէեւ ժամանակէն պարագաները շնորհեցին. բայց եւ այնպէս Հ. Ռաֆայէլ թոմարեան, որ 1750-ին Գաղաթախ զբնուած էր առաքելութեան համար, հոն ըստ մասին գործադրելու ձեռք զարկաւ վերջինեւ խորհուրդը՝ իրականութեան վրայ մէջ հաստատելով, միակիւսութեան կանոնն մը աւանդելով եւ այդ շաղին մէջ անոնց առաջնորդելով, որոնցմէ յետոյ 1760-ին Բէրէրէճեան երկու քայրերը Բերեքա եւ Ռէճինա խառնա երթալով ծնունդ տուին Անգլիայի հայապաշտ հաւատարմոց կրօնասնաց:

Հ. Միքայէլ Գաապարեանն Կ. Պոլսոյ գտնուած տանն՝ եպիսկոպոս ընտրուած էր Յակոբ Կաթողիկոսին, զոր վախճանեալ գտաւ եւս Լիբանան հասաւ: Արդիւնաշատ հայրապետին մահէր որդացին ամէն սիրտանեւզ զաւակները: Աւանդեց նա հոգին իւր Արարչին ձեռքը Հոգւոյն Սբոյն զայստեան որը 10 Յունիս 1753-ին, Անոր Մարմինը մեծ հանգստով Չմնաւէն Բերքմ փոխադրուեցաւ եւ հոն թաղուեցաւ: Արարչամ Պետրոս առաջնոյն քով, Գառ մ'եւորէն ալ երբ Բէրէյմայ վանքը մկմէ կը վաճառուէր, մեր միաբաններն անոր ոսկրները հանելով, ինչպէս նաեւ անոր հարազատին Արարչամ Աթոռու, եւ կապարեայ արկեղ մէջ բաժանաբար ամփոփելով Հռոմ փոխադրեցին, եւ հոն Ս. Լուսաորիշ վանաց եկեղեցւոյն աւանդատան մէջ Տոբին տակ ծածկեցին: Չմնաւեանը ալ փութացին Արարչամ Պետրոս Առաջնոյ ոսկրեայ փոխադրութեան համար, զոր կատարեցին Թափորական հանգեսիւ եւ տանելով Թաղեցին Չմնաւու եկեղեցւոյն գատուն մէջ կաթողիկոսաց կարգը:

Հ. Միքայէլ Գաապարեան եպիսկոպոս ձեռնադրուելով՝ սինհոգոսական հայրերէն կաթողիկոս ընտրուեցաւ եւ յաջորդեց Յակոբայ: Միքայէլէն ետքն ալ կաթողիկոսական աթոռը վերջինեւ Պետրեան Բարսեղ եպիսկոպոսն ունեցաւ:

Այսպէս Մուրատեան վաճառականական տունը՝ բանին Աստուծոյ վաճառականութեան փոխուելով՝ աստուածային երանութեան արժանացաւ, թողով զաւակ ի Սինն Անտոնեան Միաբանութիւնը, փառաւորեալ Աւագամեան ար Պաշտօնէիւր եկեղեցւոյ:

Հ. ՆՍԱՅԱՎ Վ. ՍՐԱՊՏԵՐ

ՄԻԱՐԱՆ ԱՆՏՈՆԵՆ



ԵԶՐԱԲԵՐԵՐԻՔՈՒՄ ԲԵՐԵՐԵՆ ՈՒ ԱՅԻՆՈՒՄԸ
1848 ԵՒ 1849 ԻՆ ՏԵՐԱԲՈՒՆԻՔԻ ՆՏԵՆ

(ԸՆԴՈՒՄԻՆԻՔԻ)

Ներփակուած է, չափ մը մանր ապրանքներու եւ առարկաներու ցանկն, որոնք եղիսաբնութեանցիներէն կողոպտուած՝ ու գտնուած են գեղացիներու քով:

Եղած կողոպտանքներուն վրայք Պրիդհովի տնտեսական զաշտանարանն ալ տեղեկութիւններ կու տայ 1849 ապր. 28-ին եղիսաբնութեան պոլսոյ ոստիկանութեան: — Մետիաշի ոստիկանութեան վերատեսչութիւնը, կը գրէ Պրիդհովի, որ ետեւէն ինչպէս, տեղեկանայ ու նայի թէ հոն տեղի վաճառանոցին մէջ ինչ յափշտակուած բաներ կը գտնուին եղիսաբնութեան պոլսոյն: — Տնտեսական զաշտանարանը պատասխան կու տայ եղիսաբնութեան պոլսոյն ոստիկանութեան յարգիչ կերպով:

«Պատուական ոստիկանութեան վերատեսչութիւն: — Մետիաշի գաւառական ոստիկանութեան Տոգարաբնութեան համեմատ, ներքոյ ստորագրեալ տնտեսական զաշտանարանն իրեն պատիւ կը համարի — արդէն Բոնկրայ՝ վերին տեղակալին ձեռք եղիսաբնութեան պոլսոյն իրկելու հրամայաց: — Ամսոյն 13-ին, հետզհետէ ժողոված ու հոն խրկուած՝ բայց անկէ նորէն ետ դարձած առարկաները՝ մեծարգոյ ոստիկանութեան վերատեսչութեան կարգադրութեանը տակ գնելու:

Ասկից զատ, Միքայէլ Էդուլէր առւած է, ռաբի վրայ կեցող ժամացոյց մը (Stockuhr) — երկու սեղանի սփոռոց — ինը անձնոց — ութը սրբիչ, — Գարձեալ՝ մէկ հոս տեղացիի մը գնած ու հաւանականօրէն եղիսաբնութեան պոլսոյն կողոպտուած եւ բերուած բաները, — ու երկու կտոր հատարակ բրդէ ծածկոց (Kotzen) — օղիի ամանի կափարիչ մը, եւ վերջապէս՝ երկաթի վառարան մը:

Սուրբ՝ զոր Էդուլէր կողոպտած է, կ'ըսէ թէ Հայնոլ հարկաւորացիին տակ եղած հոնա գարաշի զինուոր մը տուած ըլլայ իրեն, — իսկ Հունտօրֆցին, որմէն որ կապուած միջակապն (Bande) առած է՝ չի ծաննար:

Եմ, մեծարգոյ ոստիկանութեան վերատեսչութեանը

Խոնարճ Ծառայ

Պրիդհովի

տնտեսական զաշտանարանն.

Սինիալէ Սատուէր. յ. յ.

գաւառոր:

Յոնանէն Սատուէր. յ. յ.

նոտար:

Ուրիշ գրութիւն մըն ալ կայ առջեւին, նշանակաւ Պրիդհովին: — Գործը՝ Պետրոս Ռօգ վաճառականն է. որ ցառով կը յայտնէ թէ,